

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

M-4

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

1971
metai

VILNIUS

1971

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF THE HISTORY
OF LITHUANIA

1971

VILNIUS

1971

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1971

VILNIUS

1971

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

Год
1971

ВИЛЬНИУС

1971

9(TL)
Li 237

Redakcinė kolegija

Jurginis Juozas, Merkys Vytautas, Milius Vacys,
Strazdūnaitė Rita (*sekretorė*), Šadžius Henrikas (*vyr.
redaktorius pavaduotojas*), Tautavičius Adolfas,
Tyla Antanas, Vaitkevičius Bronius (*vyr. redakto-
rius*), Žepkaitė Regina

Vilnius, Kosciūškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

UDK 902.6 (474.5)

PREKYBINIAI SENŪJŲ LIETUVIŲ RYŠIAI SU SENĄJA RUSIA LIETUVOS VALSTYBĖS SUSIDARYMO IŠVAKARĖSE

REGINA VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ

Ypatingo Rytų Pabaltijo archeologų susidomėjimo pastaraisiais metais susilaukė Senosios Rusios ir Rytų Pabaltijo kraštų prekybinių santykių tyrinėjimai. Pirmoje eilėje čia minėtina latvių archeologo E. Mugurevičiaus studija, kurioje nagrinėjami rytinių slavų ir Rytų bei Vidurio Latvijos ryšiai¹. Joje plačiai nagrinėjami rytų slavų kilmės archeologiniai radiniai Latvijoje, o taip pat bandomi pasekti pagrindiniai prekybos keliai. Šia tema jo parašyta ir daugiau straipsnių². Kad ir netiesiogiai, šis klausimas liečiamas ir E. Šnorės darbuose³. Nemažą dėmesį prekybiniais santykiams tarp minėtų kraštų yra skyręs H. Mora bendresnio pobūdžio straipsniuose, liečiančiuose ankstyvuosius viduramžius⁴. Tam tikru mastu ši sritis tiriama ir Lietuvoje. Pagrindiniai darbai čia priklauso O. Kuncienei⁵. Be Pabaltijo archeologų, didelį darbą šioje srityje yra atlikę ir kiti tarybiniai⁶ ar net užsienio kraštų archeologai. Pavyzdžiui, kelis straipsnius senųjų prūsų ir slavų santykiams yra paskyręs lenkų archeologas J. Antonievičius⁷.

¹ Э. С. Мугуревич, Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. (toliau — Восточная Латвия...), Рига, 1965.

² E. Mugurevičs, Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā, Archeologija un etnografija, 1961, III, Rīga; Э. С. Мугуревич, Находки раковин каури на территории Латвии, Известия АН Латвийской ССР, 1962, № 7; E. Mugurevičs, Rozā šifera izstrādājumu atradumi Latvijā (toliau — Rozā šifera...), Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1960, Nr. 9 (158), p. 20—25.

³ Э. Д. Шноре, Асотское городище, Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР (toliau — МИАЛ), т. II, Рига, 1961, p. 121—125.

⁴ X. A. Моора, Возникновение классового общества в Прибалтике, Советская археология (toliau — СА), 1953, т. XVII, p. 119—120; X. A. Моора, X. M. Лиги, К вопросу о генезисе феодальных отношений у народов Прибалтики, Проблемы возникновения феодализма у народов СССР, М., 1969, p. 134—139; X. Моора, X. Лиги, Хозяйство и общественный строй народов Прибалтики в начале XIII века, Таллин, 1969, p. 21—28.

⁵ O. Navickaitė-Kuncienė, Senosios Rusios importas X—XIII amžių Lietuvoje, Lietuvos TSR MA darbai, A serija (toliau — MADA), 1964, t. 1 (16), p. 115—133. Be to, žr.: R. Volkaitė-Kulikauskienė, Lietuviai IX—XII amžiais, V., 1970, p. 88—98.

⁶ A. Л. Монгайт, К вопросу о русско-прибалтийских связях в IX—XIII вв., Вопросы истории, 1958, № 6, p. 120—128; В. В. Вилинбахов, Балтийско-Волжский путь, СА, 1963, № 3, p. 126—135.

⁷ Jerzy Antoniewicz, Niektóre dowody kontaktów słowiańsko-pruskich w okresie wczesnośredniowiecznym w świetle źródeł archeologicznych (toliau — Niektóre dowody...), Wiadomości archeologiczne, 1965, t. XXII, p. 233—277; J. Antoniewicz, Ślady handlu Słowian z Bałtami we wczesnym średniowieczu (toliau — Ślady handlu...), Rocznik Olsztyński, 1961, t. III, Olsztyn, p. 9—20; Jerzy Antoniewicz, Niektóre średniowieczne skarby Pruskie i Litewskie i ich związki z Rusią (toliau — Niektóre średniowieczne skarby...), Liber Josepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1968, p. 540—550.

Nepaisant to, kad rytų slavų importas Lietuvoje tam tikru mastu jau tirtas, panagrinėsime čia šį klausimą dėl to, kad pastarųjų metų archeologiniai tyrinėjimai davė šiuo klausimu naujų, lig šiol dar niekur neskelbtų, duomenų. Be to, kalbamajam klausimui pilniau iširti svarbu pasitelkti bei išanalizuoti ir dirbinius, gamintus savame krašte slaviskųjų dirbinių pavyzdžiu ar net turinčius tik kai kurių slaviskų elementų, kurie irgi rodo tam tikrus buvusius kontaktus. Ir pagaliau, svarbu parodyti šių kontaktų reikšmę senovės lietuvių ekonominiam gyvenimui.

1. Įvadas

I tūkstantm. pabaigoje — II tūkstantm. pradžioje Lietuvoje labai išaugo ūkinis pajėgumas. Išsigalėjo pūdyminė žemdirbystės sistema, drauge su ja vystėsi gyvulininkystė. Labai sparčiai vystėsi amatai, ypač metalų apdirbimas. To meto senovės lietuviams⁸ buvo būdingi žalvariniai ir sidabriniai, dažniau pasidabruoti, papuošalai, kurių ypač gausiai rasta tyrinėtuose to laikotarpio laidojimo paminkluose. Tačiau spalvotųjų metalų šiai plačiai gamybos šakai krašte nebuvo, jie turėjo būti įvežami iš svetur. Suprantama, kad drauge su žaliava į kraštą patekdavo ir kai kurie gatavi dirbiniai, kurie ryškiai išsiskiria vietinių gaminių fone. Senovės lietuvių savo valstybės susiformavimo išvakarėse plačiai prekyavo tiek su Vakarų Europa, tiek su Rytų kraštais.

Šiuo atveju mus domina tik viena šių prekybinių ryšių dalis — prekyba su Sen. Rusia. Tiesa, tie prekybiniai ryšiai bus parodyti vienpusiškai, nes pagrindinis dėmesys bus sutelktas į Lietuvoje randamus rytų slavų kilmės dirbinius arba į dirbinius, gamintus jų pavyzdžiu.

2. Sen. Rusios pirkliai — prekybos tarp Rytų Pabaltijo ir Artimųjų Rytų bei Bizantijos kraštų tarpininkai

Prekyba su Sen. Rusia nustatoma ne vien iš radinių, importuotų iš jos stambesnių centrų — Kijevo, Novgorodo, Polocko, Pskovo, Smolensko ir kt. Prekybiniai santykiai yra buvę žymiai platesnio pobūdžio, nes, tik rusų pirkliams tarpininkaujant, Rytų Pabaltijys galėjo prekiauti su Artimaisiais Rytai, Bizantija ir kitais kraštais.

Sen. Rusios pirkliams tarpininkaujant, į Rytų Pabaltijį, o tuo pačiu į Lietuvą pateko arabų monetos ar jų lobiai. Arabų monetų Lietuvoje yra surasta 14 radimo vietų. Iš viso jų rasta apie 300. Pavienės monetos rastos kapuose, daugiausia Lietuvos pajūryje. Jų surasta Aukštakiemyje, Girkaliuose, Laistuose (Klaipėdos raj.), Palangoje, Rūdaičiuose (Kretingos raj.) ir kt. Palangoje, mergaitės kape Nr. 87 2 arabų monetos gulėjo drauge su karoliais ir žalvarinėmis įvijėlėmis⁹. Girkaliuose, degin-

⁸ Terminas „senovės lietuvių“ vartojamas sąlyginai, nes tuo metu jau vyko lietuvių tautybės formavimosi procesas, žr.: R. Volkaitė-Kulikauskienė, min. veik., p. 21—44.

⁹ Valstybinio Ermitažo Numizmatikos skyriuje 1961 m. nustatyta, kad tai vardinės arabų kraštų VIII a. pab.—IX a. monetos.

tinių kapų rajone surastas sidabrinis arabų dirhemas¹⁰ su pragręžtomis 2 nedidelėmis skylutėmis, kas rodo, kad jis taip pat priklausė kaklo aparatai. Iš žymesnių arabų monetų lobių minėtini Riešės (Vilniaus raj.) lobiai, kuriame dar 1876 m. buvo surastos 92 IX a. pab.—X a. pr. monetos, Rūdaičių lobiai¹¹ ir ypač 1967 m. surastas Vėlaikių (Zarasų raj.) lobiai¹² (pav. 1).

Arabų monetos Rytų Pabaltijyje pasirodė VIII a. pab.—IX a. pr. ir buvo vartojamos iki XI a. Atrodo, kad XI a. yra toji riba, kai baigėsi arabų monetų įvežimas.

Arabų pirkliai nelankė Rytų Pabaltijo kraštų. Su arabais susisiekdavo rusų pirkliai per chazarus, kurių sostinė Itilis Volgos žemupyje buvo svarbiausias prekybos centras¹³. Čia jie mainais išigydo arabų prekių, kuriomis po to aprūpindavo savo šiaurės vakarų kaimynus.

Nustatyta, kad pagrindinis prekybos kelias, jungęs Rytų Europą su arabų kraštais, buvusi Volga¹⁴. Šis kelias ypač buvo patogus šiaurinių rusų žemių pirkliams, kurie toliau Dauguva pasiekdavo ne tik Rytų Pabaltijo kraštus, bet ir Skandinaviją. Į dabartinę Lietuvos teritoriją arabų monetos ar jų lobiai pateko Dauguvos upe. Tai matyti iš jų radimo vietų. Vienas jų susitelkimo rajonas — Lietuvos pajūris, antrasis — Zarasų rajonas, visai gretimoje kaimynystėje su Daugpiliu, trečiasis — Vilniaus apylinkės. Kaip matome, tik pastarasis rajonas nutolęs nuo pagrindinio kelio (Dauguvos). Į Vilniaus apylinkes arabų monetos galėjo patekti iš pajūrio Nemunu ir po to Nerimi, nors šis prekybos kelias ir nėra per daug akcentuojamas. Tačiau krašto vidaus gyvenime, kaip teisingai pastaruoju metu pažymėjo J. Antonievičius¹⁵, Nemunas, tur būt, vaidino nemažą vaidmenį. Norisi, be to, dar manyti, kad būta žymiai trumpesnio sausumos kelio — Daugpilis—Vilnius.

Panašiai į Rytų Pabaltijį bus patekę ir sraigių kiauteliai (Cypraea moneta), iš kurių būdavo daromos kaklo aparatos. Jie buvo traktuojami ir kaip tam tikras piniginis vienetas. Sraigių kiautelius šiaurės tautoms tiekėdavo arabai, kurie, kaip jau buvo sakyta, tiesioginio kontakto su Rytų Pabaltiju neturėjo. Taigi ir šis papuošalas čia galėjo patekti, tik tarpininkaujant Sen. Rusios pirkliams. Iš Rytų Pabaltijo kraštų

¹⁰ Abbasido al-Chadi dirhemas kaltas Al-Muchamagilo mieste 170 (t. y. m. e. 786) m.

¹¹ Ф. В. Покровский, Археологическая карта Ковенской губернии, Вильно, 1893, p. 87.

¹² Lobiai yra Lietuvos TSR Istorijos-etnografijos muziejuje (toliau — IEM). Jame buvo 78 arabų (samanidų) monetos bei jų nuolaužos. Visos lobiai monetos yra sidabriniai dirhemai: Ismailas ibn Achmadas (279—295 m., t. y. 892—907 m.), kaldinimo vieta (toliau — k. v.) Aš-Sašas; Achmadas ibn Ismailas (295—301 m., t. y. 907—914 m.), k. v. Aš-Sašas, Samarkandas; Nasras ibn Achmadas (301—331 m., t. y. 914—943 m.), k. v. Anderaba, Aš-Sašas, Al-Chutalis, Nisaburas, Samarkandas; Nuchas ibn Nasras (331—343 m., t. y. 942—954 m.), k. v. Aš-Sašas, Samarkandas. Lobiai trumpai aprašyti ir paskelbtas: Z. Dukša, Vėlaikių km. lobiai, Tarybinė žemė, Nr. 148 (3413), 1969. XII. 20 d.

¹³ Б. А. Рыбаков, Торговля и торговые пути (toliau — Торговля...), т. I, М.-Л., 1948, p. 336.

¹⁴ В. В. Вилинбахов, min. veik., p. 130.

¹⁵ J. Antoniewicz, Niektóre średniowieczne skarby..., p. 550.

1 pav. Arabų monetos (Vėlaikių lobis)

a

r

a

r

šis papuošalas labiausiai paplitęs Estijoje, gana gausiai jis randamas Latvijoje¹⁶ ir mažiausiai Lietuvoje¹⁷. E. Mugurevičius yra nustatęs, kad į Latviją sraigių kiauteliai patekdavo iš šiaurės rytų, galimas dalykas, per Novgorodo ir Pskovo žemes¹⁸. Iš Latvijos teritorijos jie patekdavo toliau į pietus, būtent į Lietuvos teritoriją. Tai patvirtintų ir jų radimo vietos: lig šiol sraigių kiautelių daugiausia rasta šiaurinėse ir šiaurrytinėse Lietuvos srityse.

Apie buvusius prekybinius ryšius, kuriuose senovės rusų pirkliai vaidino tarpininko vaidmenį, kalba dar viena radinių grupė, būtent, stikliniai papuošalai, o ypač spalvoti karoliai. Pagrindinė Lietuvoje randamų stiklinių karolių dalis, išskyrus gal tik stambius tamsiai mėlyno stiklo rantytus karolius, buvo įvežta iš svetur. Daugiausia spalvoti stiklo karoliai randame Lietuvos pajūrio IX—XII amžių kapinynuose, iš kurių minėtini Palangos, Prysmančių (Kretingos raj.), Girkalių, Mockaičių, Stragnos, Vėžaičių (Klaipėdos raj.) ir kt. Be to, jie randami piliakalniuose, ypač II tūkstantm. pr. sluoksniuose. Tokie yra Mažulonių piliakalnis (Ignalinos raj.)¹⁹ ir Kaukų piliakalnis (Alytaus raj.)²⁰, kuriuose lig šiol importo rasta daugiausia (pav. 2). Rečiau importuotų karolių rasta Rytų Lietuvos pilkapiuose. Pastaruoju metu jų surasta Pamusyje (Varėnos raj.)²¹. Stikliniai karoliai labai įvairūs. Vyrauja smulkūs dvigubi, trigubi ar net keturgubi geltonos ir mėlynos spalvos karoliai, stikliniai, vadinamieji pasidabruoti ar paaukuoti karoliai, smulkučiai gelsvos ar melsvos spalvos biseriai. Ypač daug pastarųjų surasta Palangos kapinyne. Retesni yra stambesni neperšviečiamo stiklo spalvoti karoliai. Iš jų ypač minėtini juodos spalvos karoliai, puošti raudonos ir baltos spalvos gėlytėmis, zigzagais, juostelėmis ir pan. Daugiausia jų surasta Stragnoje. Savitumu pasižymi 3 karoliai, rasti Girkaliuose, tai — melsvai žalsvo stiklo karolis, puoštas išilginėmis ir skersinėmis įkartomis, nedidelis tokios pačios spalvos karolis rantytu paviršiumi ir dramblio kaulo spalvos neperšviečiamos masės cilindro formos karolis su pabrėžtu grioveliu abiejuose galuose.

Lietuvoje rastų karolių stiklo sudėtis netirta, todėl apie ją galima spręsti, remiantis tik Latvijoje rastų karolių tyrimais. Reikia manyti, kad Lietuvos pajūrio kapinynų I tūkstantm. pab.—II tūkstantm. pr. kapuose rasti karoliai yra patekę iš Artimųjų Rytų ir Bizantijos drauge su arabų dirhemais. Tai patvirtintų ir vienu, ir kitų paplitimo teritorija. Dar dau-

¹⁶ Э. С. Мугуревич, Восточная Латвия..., p. 54—62.

¹⁷ Pagrindinės radimo vietos: Papilė (Šiaulių raj.), Pyragiai (Kupiškio raj.), Pušalotas (Molėtų raj.), Šiaulių miestas, Telsių apylinkės (O. Navickaitė-Kuncienė, min. veik., p. 132).

¹⁸ Э. С. Мугуревич, Восточная Латвия..., p. 59.

¹⁹ V. Daugudis, Mažulonių piliakalnis, Iš lietuvių kultūros istorijos (toliau — ILKI), t. III, V., 1961, p. 16—40.

²⁰ 1967—1968 m. tyrinėtas P. Kulikausko, radiniai yra IEM.

²¹ O. Kuncienė, Pamusio pilkapių, Varėnos raj., tyrinėjimai 1968 metais. Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 m., V., 1970, p. 63.

giau, kai kuriuose kapinyuose surasta ir arabų dirhemų, ir karolių. Tačiau tai nereiškia, kad jų dalis negalėjusi patekti ir iš rytų slavų miestų. Pavyzdžiui, Stragnoje, Pryšmančiuose surasti spalvoti karoliai, puošti akutėmis, bangelėmis, horizontaliomis linijomis, yra visiškai analogiški rastiesiems Novgorode²², todėl reikia manyti, kad kaip tik iš čia jie bus atkeliavę. Aplamai, iš rytų slavų miestų spalvoti karoliai plačiau pradėti įvežti į Lietuvą, pradedant XII a. Pastarųjų masės sudėtis jau kitokia²³. Greičiausiai iš Rytų slavų miestų bus patekę karoliai, surasti vėlyvuosiuose piliakalniuose — Mažulonių, Kaukų, kuriuose, be karolių, rasta ir kito slaviško importo. Iš ten pat bus patekęs Mažulonių piliakalnyje surastas stiklinio žiedo fragmentas²⁴ bei Vilniuje, Aukštutinėje pilyje rastos stiklinės apyrankės²⁵.

Tuo būdu, kai kurių svetimos kilmės dirbinių iš arabų bei Bizantijos kraštų radiniai Lietuvoje rodo tarp jų buvus gana gyvus, nors ir neregularius, prekybinius ryšius. Kaip minėta, šis importas į Rytų Pabaltiją plaukė Volga, o po to Dauguva. Tai patvirtintų ir kai kurie tuo keliu patekę Pavolgio kilmės dirbiniai. Ryškiu pavyzdžiu yra Klaipėdos kraštotyros muziejuje esantis geležinis skiltuvus su žalvarine ažūrine viršutine dalimi, kurioje pavaizduoti 2 raiteliai atgręžtomis nugaroms²⁶. Skiltuvo radimo vieta Drežiai ar Bandužiai (buv. Klaipėdos apskr.). V. Sedovas nurodo, kad tokie skiltuvai yra randami Vidurinio Pavolgio X—XI amžių laidojimo paminkluose²⁷. Suomijoje rastus tokius pačius skiltuvus E. Kivikoski laiko taip pat Rytų Europos kilmės²⁸.

3. Reguliarūs Lietuvos ir Sen. Rusios prekybiniai ryšiai

Reguliarūs prekybiniai santykiai tarp Rytų Pabaltijo kraštų ir Sen. Rusios prasidėjo nuo X a. pab.—XI a. pr., kada į Rytų Pabaltiją pradėjo plaukti rusų amatininkų gaminiai²⁹. Jie, greičiausiai, plaukė kitu artimesniu, bet nemažiau svarbiu Dnepro keliu, jungusiu Rytų Pabaltiją su Padneprio miestais.

²² Ю. Л. Шапова, Стекланные бусы древнего Новгорода, Труды Новгородской экспедиции, Материалы и исследования по археологии СССР, (toliau — МИА), № 55, М., 1956, p. 164—179, lent. II.

²³ М. А. Безбородов, Стеклоделие в древней Руси, Минск, 1956, p. 212; Х. Л. Шапова, И. В. Дайга, Стекланные бусы и браслеты Асотского городища, МИАЛ, II, p. 185—195.

²⁴ V. Daugudis, min. veik., p. 30.

²⁵ E. ir V. Holubovičiai, Gedimino kalno Vilniuje 1940 m. kasinėjimų pranešimas, Lietuvos praeitis, t. I, sąs. 2, K., 1941, p. 666, lent. II.

²⁶ R. Volkaitė-Kulikauskienė, min. veik., pav. XXX.

²⁷ В. В. Седов, Древнерусское поселение близ города Вязники, Краткие сообщения Института археологии (toliau — КС), 1961, вып. 85, p. 95—105.

²⁸ E. Kivikoski, Die Eisenzeit Finnlands, B. II, Helsinki, 1951, p. 28, lent. 116, pav. 954.

²⁹ Э. С. Мугуревич, Восточная Латвия..., p. 87.

B. Rybakovas nurodo ištisą eilę iš Kijevo Rusios eksportuotų į Pabaltijį dirbinių, būtent: sidabro dirbiniai, puošti filigranu, grūdeliais ir juodinimo technika, toliau Kijevo amatininkų darbo kryželiai, kiaušinio formos žaisliukai, šarvai, šiferiniai varpsteliai ir net dalis cilindrinų spylių³⁰. Didelė šių gaminių dalis yra pasiekusi ir Lietuvos teritoriją. Jie pateko iš tuo metu jau susiformavusių Sen. Rusios miestų, kuriuose sparčiai vystėsi amatai. Feodalinio susiskaidymo metu Kijevo Rusia susidėjo iš 3 stambių feodalinių kunigaikštysčių: Padneprio, šiaurrytinių ir pietrytinių žemių. Rytų Pabaltijys prekybinius ryšius daugiausia palaikė su 2 pirmosiomis³¹.

Didžiausią importinių radinių grupę sudaro šiferiniai varpsteliai. Pagrindinis šiferinių varpstelių gamybos centras yra buvęs Ovruc (Vručij) miestas Volynėje, kur daugiausia aptinkama šiferio žaliavos³². Iš čia didžiuliai jų kiekiai buvo išvežami į kitus Sen. Rusios miestus ir į kaimyninius kraštus. Pradedant X a., šios rūšies gaminiai paplinta visoje Rytų Europoje, kur jie randami XI–XIII amžių archeologiniuose paminkluose.

Šiferiniai varpsteliai gausiai randami ir to meto Rytų Pabaltijo kraštų archeologiniuose paminkluose. Daugiausia jų rasta Latvijoje, kur užregistruotas net 91 varpstelis³³, mažiau — Rytprūsiuose³⁴ ir Lietuvoje, kur, nepilnai duomenimis, 37 varpsteliai rasti 16 vietų³⁵. Įdomu, kad šiferiniai varpsteliai visai nežinomi Estijoje³⁶.

Rastieji šiferiniai varpsteliai labiausiai susikoncentravę Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, tačiau pavieniui jų rasta ir Vakarų bei Šiaurės Lietuvoje³⁷. Šiferinių varpstelių daugiausia rasta nagrinėjamo laikotarpio piliakalniuose — Mažulonyse (Ignalinos raj.), Nemencinėje (Vilniaus raj.), Aukštadvaryje (Trakų raj.), Kernavėje (Širvintų raj.). Vienas toks varpstelis yra surastas Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje³⁸. Vadinasi, šiferinius varpstelius verpimui daugiausia naudojo to meto diduomenės moterys. Panašias išvadas padarė ir J. Antonievičius, rašydamas apie šiferinius varpstelius, rastus buv. Rytprūsių teritorijoje. Jis pabrėžia tą faktą, kad šiferiniai varpsteliai yra surasti tokiuose paminkluose, kuriuose yra surasta ir kitų brangių, kartais importuotų, radinių³⁹.

Šiferiniai varpsteliai — didžiausia ir, gal būt, vienintelė importuotų darbo įrankių grupė. Daugiausia importuojami papuošalai ar šiaip prabangos dalykai, susiję su ginkluote ar apranga.

Bene didžiausio tyrinėtojų dėmesio susilaukė sidabro papuošalai, rasti lobiuose, todėl čia ties jais nebus sustota. Be to, didelė jų dalis

³⁰ Б. А. Рыбаков, Торговля..., p. 336—337.

³¹ Э. С. Мугуревич, Восточная Латвия..., p. 87.

³² Б. А. Рыбаков, Ремесло древней Руси, т. I, М.—Л., 1948, p. 190.

³³ Е. Мугуревич, Розā šifera..., p. 20—25.

³⁴ J. Antoniewicz, Slady handlu..., p. 9—19.

³⁵ O. Navickaitė-Kuncienė, min. veik., p. 118. Čia dar liko neįtraukti šiferiniai varpsteliai, rasti Krūminių (Varėnos raj.) piliakalnyje (IEM), Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje (IEM), Kernavės apylinkėse (radiniai yra Kernavės kraštotyros muziejuje). Be abejo, kad jų yra dar ir kituose muziejuose.

³⁶ J. Antoniewicz, Slady handlu..., p. 14.

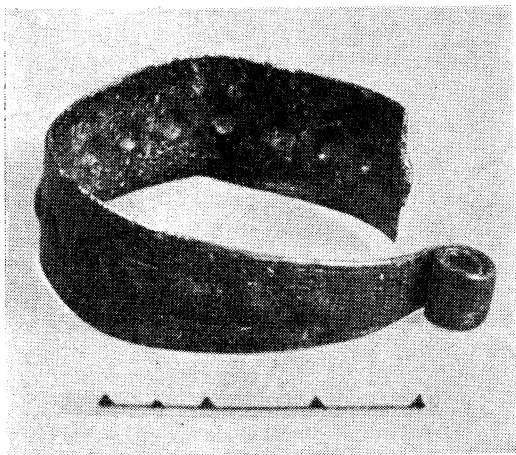
³⁷ O. Navickaitė-Kuncienė, min. veik., p. 119.

³⁸ Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos, V., 1968, p. 24.

³⁹ J. Antoniewicz, Niektóre dowody..., p. 246—247.

priklauso vėlyvesniam laikotarpiui — XIII—XIV amžiams. Tai — plačiai literatūroje žinomi Geliogalių (Ukmergės raj.), Kretingos (?), Stakliškių (Prienu raj.), Skaudvilės (Tauragės raj.), Šančių (Kauno m.) ir kiti lobiai, kuriuose, be papuošalų, rasta daug seniausių Lietuvos pinigų — sidabrinių ilgujų ar net ir kaltinių monetų⁴⁰. Lobių radiniai paprastai yra nevienalaikės kilmės, todėl kai kuriuose jų turime ir ankstyvesnių šimtmečių radinių.

Antai, Šančių lobyje, datuojamame XIII a.—XIV a. I puse, yra surasta XII a. Kijevo kilmės apyrankė⁴¹. Tai retas radinys — pasak J. Antonievičiaus, septintas visame Rytų Pabaltijyje, kuriame pavaižduoti Riurikų giminės ženklai⁴². Galimas dalykas, kad Kijevo meistrų gamybai priklauso ir antroji tame pačiame Šančių lobyje surasta sidabrinė pintinė-vytinė apyrankė, užbaigta plokščiais trikampio formos galais, puoštais smulkiais grūdeliais⁴³. Ji turėtų būti vienalaikė su jau minėtąja apyranke, gal būt, net kartu su ja patekusi į Lietuvą. Rytų slavų kilmės laikytinos ir 2 apyrankės, rastos Skaudvilės lobyje, datuojamame XIV a., tačiau apyrankės priklausytų ankstyvesniam laikotarpiui, greičiausiai XIII a. Jos pagamintos iš plokščios sidabrinės skardos užkeistais siaurėjančiais galais. Patys galiukai atriesti. Apyrankės puoštos spausciniu būdu⁴⁴. Kiti išvardintų lobių radiniai — antkaklės, kaklo aparvos, pasaginės segės priklauso jau vėlyvesniems šimtmečiams.

3 pav. Žalvarinės apyrankės dalis (Kaukų piliakalnis)

⁴⁰ Plačiau apie šiuos lobius žr.: G. B. Fedorovas, Lobių su Lietuvos lydiniais ir monetomis topografija, Lietuvos Istorijos instituto darbai, t. I, V., 1951; Г. Б. Федоров, Классификация Литовских слитков и монет, Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры (toliau — КСИИМК), 1949, вып. XXIX, p. 114—115; A. Tautavičius, Papildomi duomenys apie naujus sidabro lydinių ir XIV a. II pusės—XV a. pradžios Lietuvos monetų radinius Lietuvos TSR teritorijoje, MADA, 1965, t. 1 (18), p. 67—83; V. Daugudis, Stakliškių lobis, Acta historica Lituanica, II, V., 1967; O. Navickaitė-Kuncienė, min. veik., p. 115—133.

⁴¹ R. Volkaitė-Kulikauskienė, min. veik., pav. XXXI.

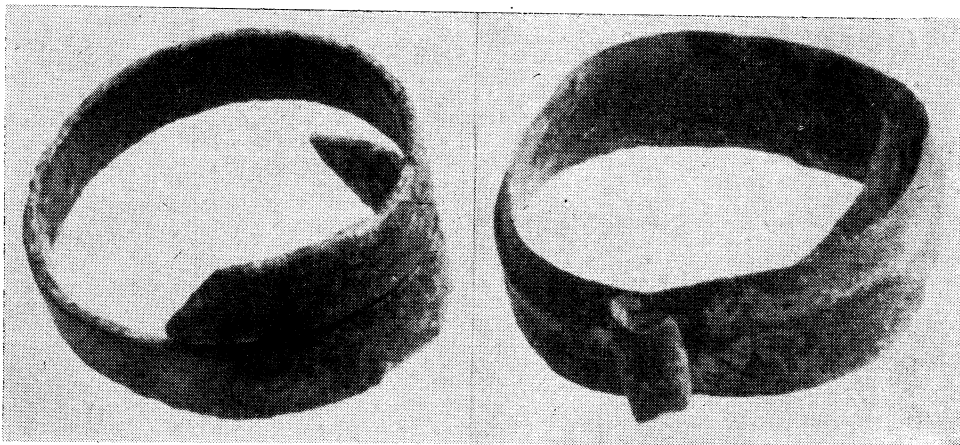
⁴² Jerzy Antoniewicz, Niektóre średniowieczne skarby..., p. 548.

⁴³ O. Navickaitė-Kuncienė, min. veik., p. 129, pav. 8.

⁴⁴ Lietuvių liaudies menas, Senovės lietuvių papuošalai (toliau — LLM SLP), kn. I, V., 1958, pav. 575.

Kiek plačiau norisi sustoti ties ankstyvesniais dirbiniais, kad ir ne tokiais puošniais, tačiau iškalbingai bylojančiais apie buvusius mus dominančius ryšius.

Pirmoje eilėje minėtinos žalvarinės juostinės apyrankės užkeistais į spiralę atvyniotais galais. Viena tokia apyrankė, tiksliau — didesnė jos pusė, yra surasta Kaukų (Alytaus raj.) piliakalnyje⁴⁵ (pav. 3). Ji siaurutė, puošta spaustiniu būdu iškilėmis akutėmis išilgai apyrankės vidurio, panašiai, kaip sidabrinės Skaudvilės apyrankės, kurios yra žymiai platesnės ir dėl to puoštos 2 tokių

4 pav. Žalvarinės apyrankės (Žvirblių pilkapiai)

iškilių akučių eilėmis. Tačiau tiek viena, tiek kitos turėtų priklausyti tam pačiam tipui, tik Kaukų piliakalnyje surastoji apyrankė laikytina ankstesne. Artimiausių jai analogijų formos atžvilgiu turime Žvirblių (Vilniaus raj.) pilkapyne (pilkapis Nr. 29)⁴⁶. Skirtumas tas, kad Žvirblių apyrankė yra kiek storesnė, masyvesniu atriestu galu, su išilgine briauna per apyrankės vidurį ir lygiu nepuoštu paviršiumi (pav. 4:2). Ji turėtų būti ankstyviausia iš visų šios grupės apyrankių, datuotina pačia II tūkstantm. pr. Tos pačios kilmės laikytina juostinė lygi Žvirblių apyrankė, kurios užkeisti galai yra įstrižai nukirsti (pilkapis Nr. 27) (pav. 4:1). Į spiralę atvyniotais galais apyrankės yra rastos ir Asotės piliakalnyje (Latvija), tik čia jos padarytos iš geležies. Slaviška šio tipo apyrankių kilme neabejojama⁴⁷. To paties tipo sidabrinė apyrankė yra surasta slavės moters kape Venzovščiznos pilkapiuose (buv. Lydos apskr.), kuriuose

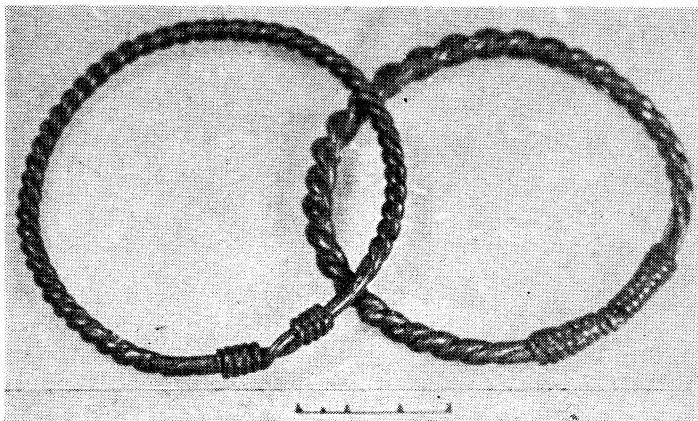
⁴⁵ 1967 m. tyrinėjimai, radiniai yra IEM.

⁴⁶ Radiniai yra Valstybiniame archeologijos muziejuje Varšuvoje.

⁴⁷ Э. А. Шноре, мин. veik., p. 41.

aplamai susidurta su gana mišria etnine gyventojų sudėtimi⁴⁸. Jų slavišką kilmę paremia ir Sarių (Švenčionių raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimai. Ten šio tipo apyrankė rasta turtingame slavės kape.

Minėtinos žalvarinės vytinės apyrankės. Lietuvos TSR Istorijos-etnografijos muziejuje Vilniuje yra net 8 jų egzemplioriai, tik gaila, kad be tikslesnės radimo vietos⁴⁹ (pav. 5). Tokios vytinės apyrankės surištais galais dažnai yra randamos krivičių, radimičių, dregovičių paminkluose. Pagrindinis jų vartojimo laikas XI—XII amžiai. Jų gana

5 pav. Vytinės žalvarinės apyrankės (radimo vieta nežinoma)

daug rasta kaimyninėje Latgaloje. E. Mugurevičius mano, kad į latgalų teritoriją jos pateko iš Dnepro ir Dauguvos aukštupių XI—XII amžiais⁵⁰. Iš čia jos bus patekusios ir į Lietuvą. Aplamai, apyrankės vytinu lankeliu baltams nebūdingos, tai — rytinių slavių rankų papuošalas.

Kitą importuotų papuošalų grupę sudaro segės. Visų pirma, tai žvaigždinės, arba spindulinės, segės, palyginti labai retos Rytų Pabaltijo archeologinėje medžiagoje. Latvijoje jų surasta 13 egz.⁵¹, Lietuvoje — 4 egz. trijose radimo vietose⁵² (pav. 6). Šitokios segės randamos krivičių, radimičių žemėse, o taip pat Padnepryje, iš kur jos galėjo patekti į Rytų Pabaltiją. Jos datuojamos XI—XII amžiais. Tačiau nebūtinai jos

⁴⁸ W. Szukiewicz, *Kurhany kamienne, Światowit*, 1899, t. I, p. 35, lent. III:2.

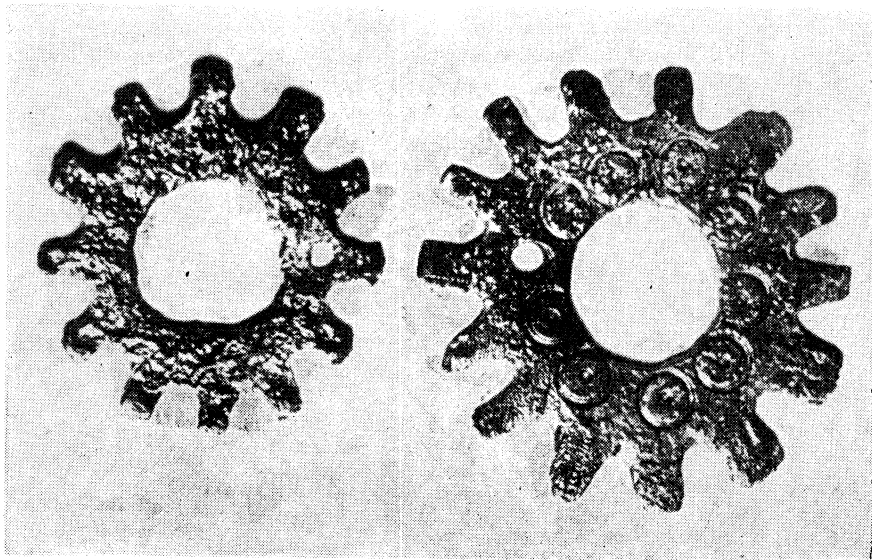
⁴⁹ Nurodant jų radimo vietą, tepasakyta: Šiaurės vakarų kraštas, todėl dalis jų galėjo būti rastos ir už Lietuvos ribų.

⁵⁰ Э. С. Мугуревич, *Восточная Латвия...*, p. 89.

⁵¹ Ten pat, p. 90.

⁵² Rimaisai (Panevėžio raj.), 2 egz. (LLM SLP, kn. II, V., 1966, pav. 190); Mažulonių piliakalnis, deformuota (V. Daugudis, *Mažulonių piliakalnis*, p. 31, pav. 10:1); Lepšiai (Panevėžio raj.) (Kauno valstybinis istorijos muziejus (toliau — KVIM), inv. Nr. 1009).

visos buvo importuotos, kai kurios galėjo būti pagamintos ir vietoje, tačiau slaviškųjų pavyzdžių. Ypač tai liečia seges, kurių spindulių viršūnės yra nukirstos (Rimaisai). Taip galvoti verčia toji aplinkybė, kad aiškiai vietinės kilmės dirbiniuose randame analogišką pakraščių iškarpyimą. Ryškiu pavyzdžiu yra žirgo aprangos puošimas: šitai puošti yra kai kurios balno kilpos, žastų laužtukai ir kt.⁵³ Tad čia galima kalbėti ne tiek apie buvusius prekybos ryšius, kiek apie šių ryšių rezultatus.

6 pav. Žvaigždinės segės (Rimaisai)

Didžiausią ir įvairiausią importuotų radinių grupę sudaro kabučiai. Pirmiausia čia minėtini žalvariniai *kryželio formos kabučiai*, rasti Mažulonių (Ignalinos raj.) piliakalnyje⁵⁴, Lepšių (Šiaulių m.) senkapyje (2 egz.)⁵⁵, Nartaučių (Šiaulių raj.) lobyje (2 egz.)⁵⁶ ir Kaukų (Alytaus raj.) piliakalnyje⁵⁷. Ypač daug jų (daugiausia kaip 300 egz.) surasta kaimyninėje Latvijoje. Čia jie pasirodė XI a., bet daugiausia buvo paplitę XII a. ir iš dalies dar XIII a.⁵⁸ Tuo pačiu laikotarpiu datuoti ir Lietuvoje surasti kryželio formos kabučiai, kurių kiekvienas yra

⁵³ LLM SLP, kn. II, pav. 190.

⁵⁴ V. Daugudis, Mažulonių piliakalnis, p. 31, pav. 10:2.

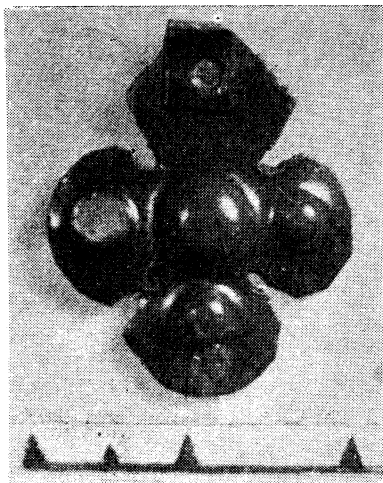
⁵⁵ J. Naudužas, Šiaulių miesto archeologiniai paminklai, ILKI, t. II, V., 1959, p. 183, pav. 6:2, 5.

⁵⁶ Senovė, 1938, t. IV, pav. 9.

⁵⁷ 1967—1968 m. tyrinėjimai, radiniai yra IEM.

⁵⁸ Э. С. Мугуревич, Восточная Латвия..., p. 63—71.

skirtingos formos⁵⁹. Tiek į kitus Rytų Pabaltijo kraštus, tiek ir į Lietuvą jie neabejotinai pateko iš Sen. Rusios žemių, kur jie buvo nešioti kaip kulto daiktai. Tačiau mūsų krašto gyventojai jiems, greičiausiai, skyrė kitą prasmę. Jau pats faktas, kad Latvijoje rasti kryželio formos kabučiai kartais sudaro sudėtinę kaklo apvaros dalį, rodo, kad dažnai jie buvo vartojami kaip papuošalai. Apie tai bylotų ir kai kurie mūsų krašte pagaminti kabučių egzemplioriai, kurie savo forma daugiau primena kryžines seges ar kryžinių smeigtukų galvutes. Ryškiu pavyzdžiu čia būtų Kaukų piliakalnyje 1968 m. aptiktas kryželio formos kabutis (pav. 7).

7 pav. Kryželio formos kabutis (Kaukų piliakalnis)

Jis tiesiog iškirptas iš žalvarinės skardos ir papuoštas įstatytomis akutėmis kryžmose ir pačiame viduryje visai panašiai, kaip sidabro lapelių klotose smeigtukų galvutėse buvo įstatomos tamsiai mėlyno stiklo akutės. Kaukų kabutyje įdomiai išspręstas akučių pritvirtinimas: įstatytas į žalvarinę skardele, kurioje buvo iškirptos atitinkamo dydžio skylutės, jas laikė iš apačios priklijuotas audinys. Akutės padarytos iš žalsvo neperšviečiamo stiklo. Šiuo metu jos visai susilieja su žalsva patina apraustu kabučiu, tačiau kadaise čia būta gražaus aukso ir žalsvos spalvos derinio. Galimas dalykas, kad tokie kryželio formos kabučiai baltų kraštuose kartais buvo traktuojami kaip amuletai⁶⁰.

Antrąjį, gausesnį, kabučių pogrupį sudaro *zoomorfiniai kabučiai*, kuriuose vaizduojami stilizuoti paukščiai, arkliukai ar kiti gyvuliai. Šie kabučiai dažnai yra ažūriniai su pritvirtinta ašele ar skylute nugarėlėje. Gausiai jų rasta šiaurės rytų slavų pilkapiuose, bet rasta jų ir Novgorodo X—XII amžių sluoksniuose⁶¹. Pilkapiuose jie pasirodo kiek vėliau, būtent XI a., tačiau labiausiai jie paplito XII a.⁶². Tyrinėtojų jie traktuojami kaip amuletai⁶³.

Didžiausias zoomorfinių kabučių kiekis Lietuvoje yra surastas Nartaučių (Siaulių raj.) lobyje, plačiai aprašytame literatūroje⁶⁴. Reikia manyti, kad visi lobia radiniai bus patekę iš šiaurietinių Rusios sričių, kurioms, be zoomorfinių kabučių, taip pat būdingi buvo ir žalvariniai skambaliukai bei kirvio formos kabučiai, kokių rasta ir tame pačiame Nar-

⁵⁹ Žr.: O. Navickaitė-Kuncienė, min. veik., p. 119—122.

⁶⁰ J. Antoniewicz, Niektóre dowody..., p. 265.

⁶¹ М. В. Седова, Ювелирные изделия древнего Новгорода (X—XV вв.), МИА, 1959, № 65, p. 228, pav. 2:6.

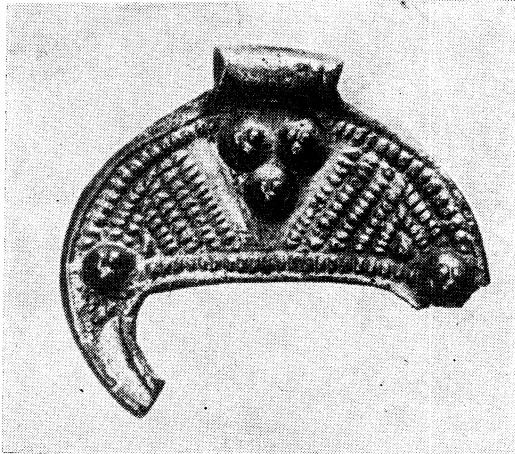
⁶² Н. П. Журавлина, Древнерусские привески-амулеты и их датировка, СА, 1961, № 2, p. 132.

⁶³ Ten pat, p. 122.

⁶⁴ Senovė, 1938, t. IV, pav. 92; radiniai yra KVIM, inv. Nr. 663:16.

taučių lobyje. Pastarieji plačiai aptinkami Skandinavijoje, bet taip pat randami ir siaurės rytų slavų žemėse.

Skyrium minėtinas Uogučiuose (Kretingos raj.) surastas kabutis, kuriame pavaizduotas stilizuotas arkliukas, tačiau kito stiliaus. Nors kabutis nedidelis (3—3,5 cm), jis išsiskiria kažkoku šiurkštumu ir masyvumu⁶⁵. Čia nėra to lengvo ažūrinio rašto, būdingo Nartaučių kabučiams. Priešingai, visas jo paviršius papuoštas negiliomis duobutėmis. Panašūs kabučiai, rasti N. Žuravlinos buv. Peterburgo gub., datuojami XII a.⁶⁶. Galimas dalykas, kad iš šių sričių bus atkeliavęs ir Uogučių kabutis.

8 pav. Pusmėnulio formos kabutis (Šiauliai)

Iš rytinių slavų žemių į Rytų Pabaltijį pateko ir *pusmėnulio formos kabutis*, kurių Lietuvoje tesurastas tik 1 egz.⁶⁷ (pav. 8). Jis turėtų būti datuojamas X—XII amžiais, kaip ir kiti Rytų Pabaltijyje surasti kabučiai⁶⁸. Galimas daiktas, kad iš rytų slavų kraštų pateko ir *apskriti kabučiai*, pagaminti iš plonos skardelės, papuoštos spaustiniu būdu, nors dėl jų kilmės ir kyla kai kurių abejonių. Pastaruoju metu gana daug tokių kabučių surasta Latvijoje, lyvių kapinyuose. Jų rasta ir kituose finougrų bei mordvių paminkluose. Tačiau jų randama ir rytų slavų laidojimo paminkluose. Lietuvoje 2 tokie apskriti kabučiai rasti Kaukų piliakalnyje⁶⁹, 1 rastas Rudaminos piliakalnyje (pav. 10:4)⁷⁰.

Skyrium minėtinas tame pačiame Kaukų piliakalnyje surastas sidabrinis netaisyklingos *trapecijos formos kabutis* (pav. 9). Į jo ašelę įverta sidabrinės vielos grandelė surištais galais. Pavienių tokių surištais galais grandelių be kabučių šiame piliakalnyje yra surasta ir daugiau, tik jos žalvarinės. Šis kabutis įdomus tuo, kad abiejose jo pusėse įgraviruoti greičiausiai kurio nors kunigaikščio ar stambaus feodalo giminės ženklai. Tai — unikalus radinys, todėl sunku ką nors pasakyti ir apie jo kilmę. Savo forma jis kiek primena kabučius, kuriuose pavaizduoti Jaroslavo

⁶⁵ R. Volkaitė-Kulikauskienė, min. veik., pav. XXXIV.

⁶⁶ Н. П. Журавлина, min. veik., p. 136—137.

⁶⁷ Šiaulių m. (radiniai yra KVIM, inv. Nr. 932:54).

⁶⁸ Э. С. Мугуревич, Восточная Латвия..., p. 91.

⁶⁹ 1967—1968 m. tyrinėjimai, radiniai yra IEM.

⁷⁰ 1965 m. tyrinėjimai, radiniai yra IEM.

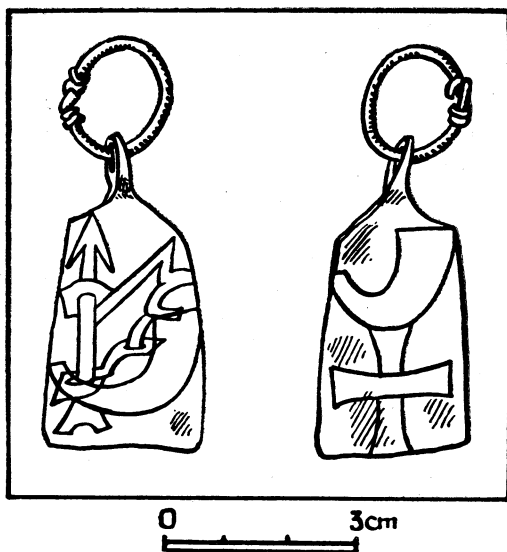
Išmintingojo giminės ženklai⁷¹. Tačiau pats ženklas yra savitas, neturįs sau analogijų. Kaip ir visa kita Kaukų piliakalnio viršutinio sluoksnio medžiaga, jis turėtų būti datuojamas XI—XIII amžiais.

Atskirą importuotų dirbinių grupę sudaro įvairūs apkaustėliai, kurių didžiausias kiekis pasta-raisiais metais rastas Kaukų piliakalnyje. Tai pirmasis Užne-munės piliakalnis, kuriame su-rasta bene daugiausia importo.

Vieni apkaustėliai nedidučiai, keturkampės formos, už-apvalintais kampais su išlinku-siomis juose vinutėmis apatinė-je pusėje. Priekinėje pusėje or-namentuoti kryželiu ir 4 lape-liais tarp kryžmų (pav. 10:1, 3). Geriau išsilaikę 5 tokie apkaus-tėliai, kurie tarsi visi būtų atlie-dinti vienoje formoje. Kiti ap-kaustėliai pailgi, vienu tiesiu, kitu tarsi užsmailintu galu. Jie žalvariniai, pasidabruotu pavir-šiumi, kuriame dar įgraviruot-as širdutės ornamentas (pav. 10:5). Šitokie apkaustėliai rasti 2: vienas labai gerai išsilaikęs, kitame nematyti jokių papuošimo žymių.

Tiek vienais, tiek kitais apkaustėliais greičiausiai buvo puoštas dir-žas. Labai panašią kaustyto diržo rekonstrukciją pagal radinius iš Guš-čino prie Černigovo pateikia B. Rybakovas. Jo nuomone, tai saviti XI a. rytinių slavų miestiečių papuošalai⁷². Būtina pažymėti, kad Kaukuose rasti apkaustėliai kiek skiriasi nuo Guščine rastųjų apkaustėlių, tačiau vis tik tai būtų pačios artimiausios analogijos. Remiantis Guščino analo-gijomis, galima manyti, kad mūsų minėtieji apskritos skardos kabučiai, surasti tame pačiame Kaukų piliakalnyje, taip pat priklausė diržo papuo-šimui. Dėl to jie ir laikomi patekę iš rytų slavų žemių.

Apie buvusius ryšius byloja ir kai kurie Lietuvoje surasti ginkluotės daiktai. Pirmiausia minėtinas sidabrinis makščių apkaustas, ras-

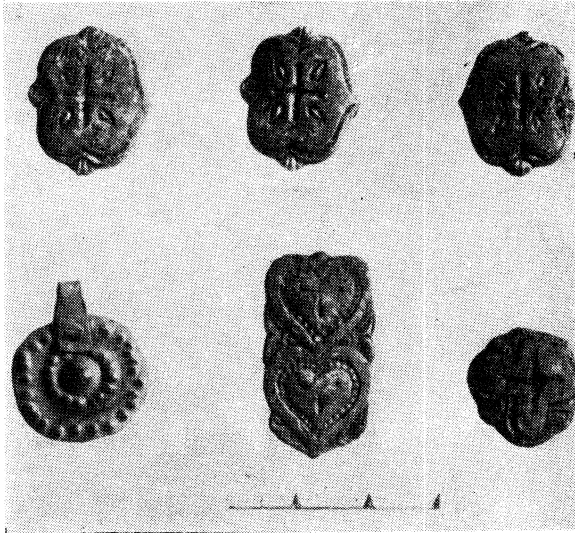

9 pav. Sidabrinis kabutis (Kaukų piliakalnis)

⁷¹ Э. С. Мугуревич, Восточная Латвия..., р. 87, pav. 34; А. Н. Кирпичников, К истории древнего Белгорода в X—XII вв., 1959, вып. 73, р. 25—26, pav. '9 Б. А. Рыбаков, Знаки собственности в княжнем хозяйстве Киевской Руси, СА, 1940, т. VI, р. 238—239.

⁷² Б. А. Рыбаков, Древности Чернигова, МИА, № 11, р. 53—54, pav. 22.

tas Grauziuose 1969 m. vasarą⁷³. Jis 19,5 cm ilgio ir 4,5 cm pločio. Tai pirmas Lietuvos archeologinėje medžiagoje tokio tipo XI—XII a. radinys (pav. 11). Artimiausių jam analogijų turime iš Latvijos, kur surasti 2 labai panašūs apkaustai (Turaidos Putelio ir Krimuldos Liepenės vietovėse)⁷⁴, ir Kijevo Rusios, kur pačiame Kijeve, Desiatinos cerkvėje

10 pav. Kabutis ir apkaustėliai (Kaukų piliakalnis)

ostas rastas kiek trumpesnis tokios rūšies apkaustas⁷⁵. G. Korzuchina teigia, kad kiekvienas anksčiau surastųjų apkaustų yra gamintas tame krašte, kur jis yra rastas⁷⁶. V. Urbanavičius spėja šiuos apkaustus esant Rytų Pabaltijo kilmės. Spėjimas motyvuojamas tuo, kad iš 4 žinomų šios rūšies radinių 3 yra rasti Rytų Pabaltijyje⁷⁷. Tačiau šis motyvas yra nepakankamas, nes radinių skaičius atspindi tik esamą tyrinėjimų padėtį ir, tyrinėjimams plečiantis, jis gali pasikeisti visai kitu santykiu. Antra vertus, Rytų Pabaltijys etniniu požiūriu nėra vienalytis. Latvijoje minėti 2 apkaustai rasti lyvių gyventoje teritorijoje. Baltų gyventose žemėse šis makščių apkaustas tuo tarpu yra vienintelis, tačiau tiek jo forma, tiek puošybos elementai baltams nebūdingi. Galima sutikti su G. Korzuchinos samprotavimais ir laikyti, kad ir Grauzių apkaustas buvo pagamintas vietoje, tačiau neabejotinai svetimųjų apkaustų pavyzdžiu. Tai rodo, kad II tūkstantm. pr. tarp Padneprio ir Lietuvos gyventojų būta abipusių ryšių.

Kitas toks radinys, bylojantis apie neabejotinus ryšius su Sen. Rusia, yra Palangos plokštinio kapinyno kape Nr. 285 rasta žalvarinė kalavijo rankena⁷⁸.

⁷³ V. Urbanavičius, Grauzių, Kėdainių raj., senkapio tyrinėjimai 1969 m., Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 m., p. 22.

⁷⁴ Э. С. Мугуревич, Восточная Латвия..., p. 50—51, pav. 16.

⁷⁵ М. К. Каргер, Княжеское погребение XI в. в Десятиной церкви, КСИИМК, 1940, вып. IV, p. 12—20.

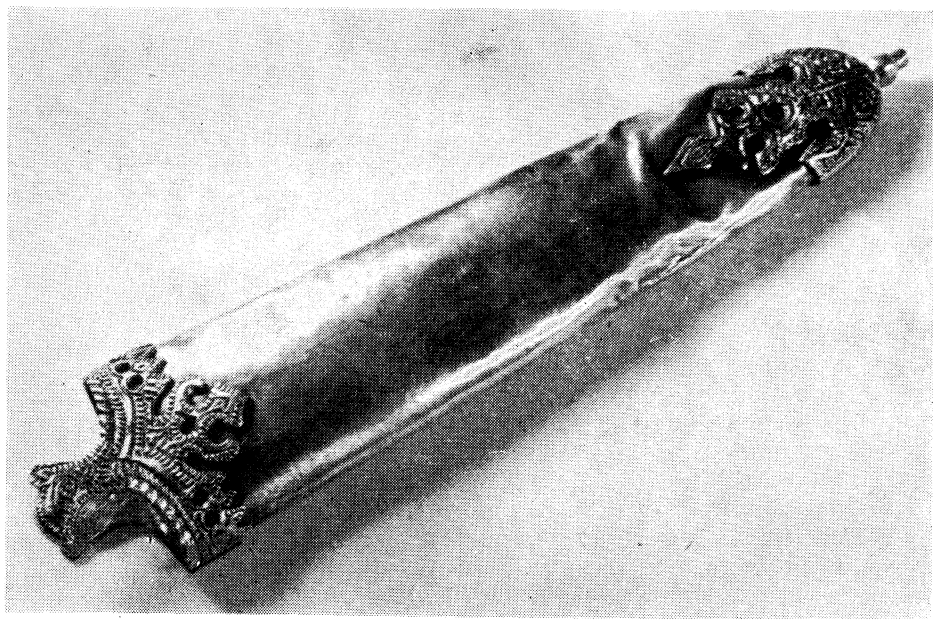
⁷⁶ Г. Ф. Корзухина, Из истории древнерусского оружия XI в., СА, 1950, т. XIII, p. 74.

⁷⁷ V. Urbanavičius, Grauzių lobis, MADA, 1970, t. 3 (34), p. 82.

⁷⁸ R. Volkaitė-Kulikauskienė, min. veik., p. 94, pav. XXXIII.

Kalavijo geležtės išlikę labai mažai, tačiau matyti, kad jos būta vienašmenės. Tai vienintelis ir pirmas šios rūšies egzempliorius. Rankena visa žalvarinė, liedinta, turtingai puoštu paviršiumi. Ornamente vyrauja pynimo motyvas, kuris yra labai ryškus buoželėje ir ypač jos pagrinde.

Du analogiški palangiškiam kalavijai rasti Kijeve ir Karabčijeve prie Podolės Kameneco ⁷⁹. Jie datuojami X a. pab.—XI a. I puse. A. Kirpičnikovas, remdamasis šių kalavijų ornamentika, laiko juos Pietų Rusijos

11 pav. Sidabrinis kalavijo makščių apkaustas (Graudžiai)

kilmės ir mano, kad jie galėjo būti pagaminti net vienoje dirbtuvėje. Jo nuomone, šių kalavijų gamyba turėjusi didelę įtaką kaimyniniams kraštams XI a. Iš tiesų, labai artimos formos kalavijų yra surasta Suomijoje (Vanaj-Kustula) ⁸⁰ ir Latvijoje (Užava) ⁸¹. Galimas dalykas, kaip mano A. Kirpičnikovas, kad ir Palangoje rastas kalavijas bus pagamintas Pietų Rusijos kalavijų pavyzdžiu ⁸². Tačiau negalima visai atsisakyti prielaidos, kad jis į Lietuvą pateko iš pietinės Rusios. Aplamai, kartais labai sunku griežtai nustatyti, ar turime reikalą su importuotu dirbiniu, ar tik su tam tikra kaimyninių kraštų, šiuo atveju rytinių slavų, įtaka.

⁷⁹ А. Н. Кирпичников, Мечи Киевской Руси (IX—XI вв.), СА, 1961, № 4, р. 191—192, pav. 5,6.

⁸⁰ E. Kivikoski, min. veik., lent. 141, Nr. 1095.

⁸¹ E. Šturms, Kuršu zobeni, Senatne un māksla, 1936, IV, p. 107, pav. 1.

⁸² А. Н. Кирпичников, Древнерусское оружие, т. I, Свод археологических источников, вып. Е-36, М.-Л., 1966, р. 36.

Tai, kas pasakyta aukščiau, liečia ir tokią radinių grupę, kaip cilindrinės spynas, kurias XI—XIII amžiais labai gausiai Europoje ir Rytų Pabaltijyje. Lietuvoje yra žinoma visa eilė cilindrinų spynų ir jų raktų. Daugiausia jų surasta vėlyvuosiuose piliakalniuose — Nemenčinės, Mažulonių, Punios (Alytaus raj.), Kaukų ir kt. Šių spynų randama ir laidojimo paminkluose, daugiausia tik labai turtinguose kapuose (Laičiai, Palanga, Girkaliai). Tuo būdu, pats spynos mechanizmo atradimas priklauso Kijevo Rusios amatininkams, kai jų gamyba labai greitai laiku išplito ne tik Kijevo Rusijoje, bet ir kaimyniniuose kraštuose. Čia dar vertėtų nurodyti tokį įdomų faktą. Rytų Pabaltijo gyventojai iš savo rytinių kaimynų perėmė net kai kuriuos prekybos terminus. Pavyzdžiui, lietuviškas turgus kilęs iš rusiškojo *topr*, *miera* — iš *mepra*, *varstas* — iš *vepra* ir kt.⁸³ Kalbininkų nuomone, šie terminai yra labai seni, atsiradę dar prieš krikščionybės įvedimą Lietuvoje⁸⁴. Tai, be abejo, ilgaamžių prekybinių ryšių ir kitokio pobūdžio kontaktų rezultatas.

4. Išvados

1. Apibendrinant Lietuvos ir rytų slavų prekybinių ryšių istoriją, galima išskirti 2 pagrindinius jos etapus.

a. I etapas apima 2 paskutinius m. e. I tūkstantm. amžius, kai Sen. Rusios pirkliai vaidino tik tarpininko tarp Rytų Pabaltijo ir Artimųjų Rytų bei Bizantijos kraštų vaidmenį. Per juos į Lietuvą pateko arabų monetos, sraigių kiauteliai, dalis stiklinių spalvotų karolių ir kito neslaviško importo, kuris daugiausia koncentruojasi Šiaurės Lietuvoje ir Lietuvos pajūryje. Tai apsprendė pagrindinis tranzitinis prekybos kelias Dauguva. Didelė dalis šių prekių buvo gabenama toliau Baltijos jūra į Vakarų, dalis jų pateko į Lietuvos pajūrį, o iš pajūrio Nemunu ir į kitas nuo pagrindinių prekybos kelių nutolusias sritis.

b. II etapas apima m. e. II tūkstantm. 2 pirmuosius amžius, kai Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse į kraštą patekdavo jau pačių rusų amatininkų gaminiai: Dalis jų, ypač įvairūs kabučiai, pateko iš šiaurinių Sen. Rusios miestų, dėl to daugiausia jų susikoncentravę Šiaurės Lietuvoje. Kita dalis radinių, pavyzdžiui šiferiniai varpsteliai, apyrankės atrietais galais, įvairūs apkausteliai, daugiausia randama Pietų ir Pietryčių Lietuvoje. Apie tai aiškiai byloja Kaukų piliakalnio radiniai. Į šias Lietuvos sritis rusų amatininkų gaminiai pateko greičiausiai kitu keliu, kuris ėjo Dnepru iki Liubečo, o nuo čia pasukdavo Gardino kryptimi⁸⁵. Nuo Gardino pagrindinis prekybos kelias ėjo Nemuno upe.

2. Šie 2 chronologiniai etapai iš dalies atspindi kai kuriuos ekonominio senųjų lietuvių gyvenimo, kurio sudėtinė dalis yra prekyba, momen-

⁸³ A. Л. Монгайт, *min. veik.*, p. 125.

⁸⁴ K. Būga, *Rinktiniai raštai*, t. III, V., 1961, p. 496—497.

⁸⁵ G. B. Fedorovas, *min. veik.*, p. 189—190.

tus. Pavyzdžiui, prekyba Lietuvoje iki II tūkstantm. pr. turėjo daugiau mainų pobūdį. Inicijatyva prekyboje tuo metu aiškiai priklausė svetimšaliams pirkliams, kurie retkarčiais lankydavosi Lietuvoje. Tačiau II tūkstantm. pradžioje padėtis pasikeitė: prekyba perėjo iš dalies į vietinių pirklių rankas. Pastarieji jau nepasitenkino įsigijimu tik sau reikalingų prekių, bet jau ir patys pristatydavo didelį kiekį prekių, kurių reikalaudavo svetimšaliai pirkliai. Suprantama, kad čia didelį vaidmenį suvaidino senųjų lietuvių prekyba ne tik su Sen. Rusia, bet ir su Vakarų Europos kraštais, tačiau tai jau ne šio straipsnio tema. Pažymėtina, kad kaip tik tuo metu (X a. pab.—XI a. pr.) Lietuvoje pasirodė būdingi pirklių kapai su įdėtomis į kapą svarstyklėmis bei svarsteliais — pirklio atributu. Dvidešimtyje Lietuvos vietovių⁸⁶ yra surasta daugiau kaip 40 svarstyklių. Svarsteliai kartais randami drauge su svarstyklėmis, bet dažnai ir be jų. Tuo pačiu metu, plečiantis prekybinėms transakcijoms, pasirodė sava sveriamoji piniginė sistema — sidabro lydiniai, kartais vadinami sidabriniais ilgaisiais. XII a. II pusėje nusistovėjo jų forma ir svoris. Didesnieji, vadinami grivnomis, sveria apie 200—208 g, mažesnieji, vadinami rubliais, — apie 100—104 g. Lietuvos ir rusų lydinų svorio, formos ir dydžio panašumas dar kartą rodo tarp šių kraštų buvus glaudžių prekybinių ryšių. Prekyba savo ruožtu skatino amatų vystymąsi, didino ūkinį krašto pajėgumą ir buvo viena iš pagrindinių prielaidų miestams Lietuvoje atsirasti.

3. Būtina, be to, pažymėti, kad prekybos vystymasis, kad ir netiesiogiai, veikė socialinių santykių Lietuvoje raidą. Prekyba neabejotinai gilino krašto gyventojų turtinę nelygybę. Prekyba verstis galėjo tik turtingieji to meto visuomenės atstovai. Visų pirma, jie buvo pajėgūs ne tik įsigyti brangių importuotų dirbinių, bet ir turėti atitinkamų prekių, kurių reikalaudavo svetimšaliai pirkliai. Prekyba virto jų tolimesnio praturtėjimo šaltiniu. Todėl neatsitiktinis dalykas, kad importuotieji dirbiniai yra randami arba turtingųjų kapuose, arba vėlyvuosiuose pilialkniuose, kuriuose stovėta pilaičių, priklausiusių to meto diduomenei.

ТОРГОВЫЕ СВЯЗИ ДРЕВНИХ ЛИТОВЦЕВ С ДРЕВНЕЙ РУСЬЮ НАКАНУНЕ ОБРАЗОВАНИЯ ЛИТОВСКОГО ГОСУДАРСТВА

Р. К. ВОЛКАЙТЕКУЛИКАУСКЕНЕ

Резюме

Одной из актуальнейших проблем археологии Восточной Прибалтики является исследование ее торговых связей с Древней Русью. Некоторая работа в этой области проделана и литовскими археологами.

Археологические исследования последних лет в Литве дали новый материал, который наряду с имевшимися данными разрешает глубже изучить данную проблему.

⁸⁶ O. Kuncienė, Seniausios (X—XIII amžių) svorio matų sistemos Lietuvoje klausimu, MADA, 1966, t. 2 (21), p. 145; R. Volkaitė-Kulikauskienė, min. veik., p. 110—115.

В статье обращается также внимание на изделия местного происхождения, имеющие некоторые восточнославянские элементы, также свидетельствующие о бывших торговых связях между Литвой и Древней Русью.

На основе имеющихся данных выделяются 2 этапа в этих связях. I этап охватывает 2 последние века 1 тысячел. н. э., когда древнерусские купцы являлись основными посредниками между Восточной Прибалтикой и Ближним Востоком и Византией. Благодаря им в Литву попали арабские монеты, раковины каури, некоторые стеклянные изделия, особенно бусы византийского происхождения и т. д. II этап охватывает начало II тысячел. н. э. и совпадает с кануном образования Литовского государства, когда древнерусские купцы начали торговать продукцией ремесленников, завязались регулярные торговые отношения между Восточной Прибалтикой и Древней Русью. Именно тогда в Литву попали такие изделия восточно-славянского происхождения, как шиферные пряслицы, некоторые украшения, особенно браслеты, разные подвески, оковки и т. д. Отдельную группу составляют предметы, связанные с вооружением.

В заключение указывается, что эти 2 хронологически отличающиеся этапы в какой-то мере отражают развитие торговли в Литве: до II тысячел. инициатива в торговле была в руках чужеземных купцов, с начала II тысячел. в некоторой степени она перешла уже в руки местных купцов. Также подчеркивается, что развитие торговли, хотя и косвенно углубляло социальное неравенство.